

TANULMÁNYOK / ARTICLES

A „siker kovácsai”: a Biztos Kezdet gyerekházak és a tanodák intézményesülésének dilemmái

„Forgers of success”: the dilemmas of institutionalization for Sure Start houses and tanoda houses

KOVAI CECÍLIA, SZÓKE ALEXANDRA

KOVAI Cecília: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; kovai.cecilia@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8153-0342>

SZÓKE Alexandra: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; szoke.alexandra@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-2097-2726>

KULCSSZAVAK: Biztos Kezdet gyerekházak; tanodaprogram; siker; fejlődés; egyenlőtlenségek

ABSZTRAKT: Tanulmányunkban a Biztos Kezdet gyerekházak és tanodaprogramok működésének vizsgálatán keresztül arra keressük a választ, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek növelését célzó programoknak milyen strukturális körülmények között kell teljesíteniük missziójukat, és e körülmények miként befolyásolják a programok hatását a társadalmi egyenlőtlenségekre. Írásunk két esettanulmányt mutat be: egy nagyvárosi Biztos Kezdet házban és egy kisvárosi tanodában végzett etnográfiai kutatás alapján igyekszünk választ adni kérdéseinkre. Tanulmányunkban abból a fejlesztéskritikai alapvetésből indultunk ki, hogy a fejlesztői projektek csak úgy tudnak fennmaradni, ha illeszkednek a fennálló társadalmi, gazdasági, politikai erőviszonyok diktálta feltételekhez, s ebből az következik, hogy szükségszerűen részei a társadalmi egyenlőtlenségeket (újra)termelő struktúráknak. Ugyanakkor e kritikák azt is hangsúlyozzák, hogy a strukturális kényszerek hatásai a projekt megvalósítása során nagymértékben a szereplők (a fejlesztők, a célcsoport tagjai stb.) egyeztetési és értelmezési folyamatain múlnak.

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a fejlesztői projektek résztvevői az adott lokális környezetben hogyan próbálják kezelni azt az ellentmondást, amely a fennálló strukturális feltételekhez való kényszerű igazodás és az azok hatásának megváltoztatására irányuló fejlesztői tevékenység között feszül. A két vizsgált eset példáján nyomon követtük, hogy a program helyi szervezői hogyan értelmezik át a program célkitűzéseit meghatározó közpolitikai trendeket, próbálnak úgy eligazodni és navigálni a strukturális feltételek között, hogy érvényesítsék saját koncepcióikat a „sikerről”.

Cecília KOVAI: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u. 4., H-10977 Budapest, Hungary; kovai.cecilia@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8153-0342>

Alexandra SZÓKE: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u. 4., H-10977 Budapest, Hungary; szoke.alexandra@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-2097-2726>

KEYWORDS: *Sure Start houses; After School Support Program; success; development; inequalities*

ABSTRACT: *The article examines two programmes, which are aimed at equalizing the chances of disadvantaged children through services that compensate family disadvantages and socio-spatial inequalities: Sure Start houses and Tanoda. Although the emergence and institutionalization of the two programmes followed a rather different route, they both became important and widespread institutions that are now centrally financed and are part of the public child welfare services. The paper draws on long-term ethnographic fieldwork in two chosen institutions – a Sure State house in a disadvantaged but gentrifying neighbourhood of a well positioned large city and a Tanoda in a small disadvantaged city with considerable Roma population. The study examines those structural determinants, which local implementers of the two programmes face and the ways they adjust, shape and reformulate the goals and the form of these programmes within their local settings. The analysis points to the connections of these local reformulation processes to the (re)production of socio-spatial inequalities. The article connects to critical development studies, by revealing the different ways these programmes can reconcile the contradictions between the socio-spatial structures within which they work and the developmental goals of these programmes. Specifically, it shows that ‘success’ is locally defined by the different actors of the programmes in a way that helps them mitigate the formerly mentioned contradictions and ‘give sense’ to the programme.*

Bevezetés

Tanulmányunkban azt térképezzük fel, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek növelését célzó programoknak milyen strukturális körülményekkel kell megküzdeniük, és hogy e strukturális feltételek miként befolyásolják a programok hatását a társadalmi egyenlőtlenségekre. Írásunkban a Biztos Kezdet házak és a tanodaprogramok működését két esettanulmányon keresztül vizsgáljuk. A programok működésének értelmezéséhez többek között a nemzetközi fejlesztési projekteket vizsgáló kritikai irodalom alapvetéseire támaszkodunk. E kritikai irodalmak fő állítása, hogy a fejlesztői tevékenységek maguk is részei azoknak az egyenlőtlenségeknek termelő struktúráknak, amelyek a fejlesztendő csoportok hátrányait létrehozzák. Ez nem is lehetne másként, hiszen működésük elkerülhetetlenülne, ha nem illeszkednének a fennálló társadalmi, gazdasági, politikai erőviszonyok feltételeihez (Annist 2005; Elyachar 2005; Escobar 1995; Ferguson 1994, 2015; Mitchell 2002; Mosse 2005). Mindezzel összefüggésben a hagyományos fejlesztéskritika másik fontos alapvetése, amelyet követünk, hogy a fejlesztői tevékenység kutatását nem keverhetjük össze a tevékenységet végzők kritikájával vagy a programok hatásvizsgálatával. Programvezetők, projektmenedzserek, szakmai vezetők, különböző szinteken tevékenykedő bürokraták, szociális szakemberek mind-mind a fejlesztői tevékenységek fontos szereplői, ám mozgásterület, szándékaikat, értékeiket erőteljesen alakítja az a közvetlen és szélesebb társadalmi kontextus, amelybe tevékenységük ágyazódik (Annist 2005; Ferguson 1994, 2015; Mosse 2005; Mitchell 2002). Tanulmányunkban sem a tanodaprogramok vagy a Biztos Kezdet házak megvalósulásának kritikáját végezzük el, és nem is azok sikerességét vizsgáljuk. Ehelyett azt elemezzük, hogy a fejlesztői projektek

az adott lokális kontextusban hogyan próbálják kezelni azt az ellentmondást, amely a fennálló strukturális feltételekhez való kényszerű igazodás és az azok hatásának megváltoztatására irányuló fejlesztői tevékenység között feszül.

A Biztos Kezdet házak és a tanodaprogramok több szempontból hasonlítanak egymásra, ugyanakkor különbségeik is jól rávilágíthatnak a fejlesztői tevékenységek küzdelmeire és ellentmondásaira. Az elmúlt 15 évben a Biztos Kezdet házak és a tanodaprogramok a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek kiegyenlítését szolgáló két legfontosabb intézménnyé váltak. Mindkét programot az a felismerés hívta életre, hogy az alapszolgáltatások intézményei nem képesek ellensúlyozni a fennálló térbeli, társadalmi egyenlőtlenségeket, sőt inkább mélyítik azokat. Vagyis mindkét program kialakulásában jelentős szerepet játszanak a különböző társadalomkritikai diskurzusok, amelyek a fejlesztendő célcsoport helyzetét elsősorban a fennálló gazdasági viszonyokkal, a hazai intézményrendszer hiányosságaival, valamint a hátrányos etnikai megkülönböztetéssel magyarázzák. Ugyanakkor a két program mind történetiségében, mind intézményesültségét tekintve különböző utat járt be. Míg a Biztos Kezdet házak ötlete egy centrum-állambeli, brit minta alapján született, addig a tanodaprogramoknak nem voltak a BK házakhoz hasonlóan erős nyugati referenciái. Míg a BK házak hamar a magyar intézményrendszer alapszolgáltatásainak részévé váltak, addig a tanodaprogramok intézményesültsége hosszú évtizedekig igen ingoványos talajon állt, aminek következtében a civil működés tipikus dilemmái erőteljesebben alakították működésük mindennapjait. A történeti és közpolitikai beágyazottság fenti eltérései különböző strukturális kényszereket és mozgástereket jelentenek a két program számára, amelyekre cikkünkben egy-egy esettanulmánnyal világítunk rá.

A fentiek mellett tanulmányunkban az antropológiai fejlesztéskritika egy másik jelentős irányához is kapcsolódunk, amely egyrészt a „siker” fogalmát, másrészt a fejlesztéseket irányító közpolitikák és a megvalósulás viszonyát értelmezi újra (Annist 2005; Ferguson 2015; Mitchell 2002; Mosse 2005). David Mosse szerint nem pusztán a közpolitikán múlik a fejlesztői programok megvalósulásának mikéntje, hiszen az folyamatos értelmezés, megvitatás alatt áll. A szereplők a saját társadalmi pozíciójukból fakadó érdekeik szerint alakítják a közpolitika eredeti célkitűzéseit: sok esetben ignorálják, ellenállnak neki, taktikusan használják, nem hivatalos célokat követnek a hivatalosak helyett (lásd e számban Keller, Virág 2021). A programok mindennapi gyakorlatai során különböző érdekeket, szempontokat, diskurzusokat kell összeegyeztetni; a fejlesztés valójában ezen összeegyeztetések folyamata. Donorok, tanácsadók, programvezetők, szakemberek, projekt munkások csak akkor képesek hatást gyakorolni, ha a javaslataik, elképzeléseik lefordíthatók az érintettek vagy bármely résztvevő saját szándékaira, céljaira, ambícióira. Az igazi kérdés tehát Mosse szerint nem az, hogy a közpolitikai rendszer sikeres programot tesz-e lehetővé, hanem az, hogy hogyan termelődik a „siker” a megvalósulás során. Egy projekt valójában nem azért működik, mert a közpolitikából realitás lesz, hanem mert a policy-modell lehetővé teszi az események közös értelmezését. A „siker” akkor következik be, ha a szereplők ta-

lálnak egy domináns, működő interpretációt, amely a projektet értelemmel ruházza fel számukra (Mosse 2005; Kovai 2020).

A tanodaprogramok és a Biztos Kezdet házak esetében sem pusztán az a kérdésünk, hogy a programok közpolitikai beágyazottsága hogyan hat a programok mozgásterére, és hogy azok mennyire hűen követik az eredeti közpolitika céljait, hanem az is, hogy lokális szinten hogyan zajlik ez az egyeztetési folyamat, s a különböző résztvevők érdekei, értékei és ambíciói miként hangolhatóak össze. Azt vizsgáljuk tehát, hogy milyen strukturális kényszerek befolyásolják a programok egyeztetési folyamatait, s hogy ezek az egyeztetési folyamatok esetenként hogyan tudják kijátszani, felülírni az őket meghatározó strukturális adottságokat (Kovai 2020).

Tanulmányunkban egy központi szerepű nagyváros szegényebb negyedében kialakított Biztos Kezdet ház és egy kisvárosi tanoda példáján keresztül vizsgáljuk a programok megvalósulásának egyeztetési folyamatait. A BK ház eset elemzésének alapjául egy 2018-2019 között végzett, egyéves antropológiai kutatás eredményei szolgálnak, melynek keretében Szőke Alexandra három különböző adottságú településen vizsgálta a BK házak mindennapi működését. A kutatás során a szerző minden intézményben több hónapon keresztül végzett antropológiai megfigyelést, továbbá félig strukturált interjúkat készített a házban dolgozó szakemberekkel és az odajáró családok tagjaival.¹ A házakban dolgozó szakemberekkel a kutatás után is fennmaradt a kapcsolat, így a szerző tájékozódhatott a házakat érintő és az életükben bekövetkező újabb változásokról. A tanodával foglalkozó esettanulmány szintén egy etnográfiai kutatáson alapul, amely 2017 és 2019 között zajlott két hátrányos helyzetű kisváros tanodáiban. A kutatás a hátrányos helyzetű roma közösségek és az őket célzó fejlesztések viszonyát vizsgálta. Ebben a két évben Kovai Cecília több hónapos résztvevő megfigyelést végzett a tanodákban és a roma közösségben, mindkét városban több mint harminc félig strukturált interjút készített, valamint informális beszélgetéseket folytatott a tanodák szakmai vezetőivel, dolgozóival, szülőkkel és gyerekekkel. Mielőtt azonban a konkrét eseteket elemeznénk, bemutatjuk a Biztos Kezdet házak és a tanodák intézményi és társadalmi hátterének legfontosabb jellemzőit.

A Biztos Kezdet házak kialakulása

A BK házak olyan önkéntesen igénybe vehető és alacsony küszöbű intézmények,² melyekbe a szülők (elsősorban édesanyák) 0-3 éves korú gyermekükkel közösen járhatnak. A házak általában délelőtt vannak nyitva, átlagosan napi hatórás működéssel, amely alatt a szülők gyermekükkel együtt különböző játékos fejlesztő foglalkozásokon vehetnek részt. A magyarországi Biztos Kezdet ház program 2003-ban indult el, a brit „Sure Start”³ modell adaptálásával. A Biztos Kezdet gyerekházak elsődleges célja a kezdetektől a „lehető legjobb esély biztosítása a készségek és képességek kibontakozásához, a lehető legkorábbi életkorban, azon gyerekek szá-

mára, akik a legnagyobb szegénységben élnek” (Szilvási 2011, 32.). Mind a brit, mind a magyarországi program azon az előfeltevésen alapult, hogy megfelelő célzottság és szolgáltatások révén feltartóztatható a mélyszegénység és a társadalmi kirekesztés generációs továbbörökítése (Churchill, Clarke 2010). A hazánkban jellemző nagy térbeli-társadalmi egyenlőtlenségekre reflektálva, a magyar programban nagy hangsúlyt kapott azok kiegyenlítése, a családoknak biztosított segítségnyújtáson, korai prevención, fejlesztő szakemberekhez való hozzáférés szervezésén és a szülői kompetenciák növelésén keresztül. A program hasonlóan fontos missziójának számított a „Biztos Kezdet szemlélet” elterjesztése a gyermekekkel foglalkozó szakemberek körében, valamint a meglévő és az új intézmények közötti együttműködés kiépítése. A program értékelése során az egyik legfontosabb vívmányként említik, hogy sikerült a korai fejlesztés és korai prevenció fontosságát elterjeszteni a szakmai körökben és a közpolitikában (Husz 2016).

A magyarországi BK program egy pilot projektként kezdődött, melyet eleinte hat hátrányos helyzetű településen, majd 2006-ban a Szécsényi kistérségben valósítottak meg, 2009-ben pedig a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Gyerekstratégiához kapcsolódva, uniós támogatással, további településekre terjesztették ki. A program életében jelentős fordulatnak számít, hogy 2013-tól a BK házak a közintézményi struktúra részévé váltak, így a korábbi projektalapú finanszírozással szemben, gyermekjóléti alapszolgáltatásként már az állami költségvetés részét képezik. Magyarországon jelenleg 113 BK ház működik, melyek nagy részét hátrányos helyzetű, elzárt falvakban vagy szegregált városrészekben hozták létre. A házak többségét (2017-es adatok szerint 80%-ban) a helyi önkormányzatok, kisebb részüket egyházi szeretetszolgálatok működtetik.

A BK ház program és a gyermekek esélyeinek legfiatalabb kortól történő kiegyenlítése egy szélesebb, nemzetközi társadalompolitikai vonulathoz kapcsolódik, mely az utóbbi két évtizedben világszerte domináns közpolitikai irányná vált (Churchill, Clarke 2010; Macvarish 2014). Eszerint a „társadalmi befektetés” jóval kifizetődőbb, ha az életkor későbbi szakaszaira fókuszáló korrekciós programok helyett már a legfiatalabb gyermekkortól megjelennek olyan intézmények, melyek a térbeli-társadalmi és a családi környezetből fakadó hátrányokat hivatottak kompenzálni (Heckmann 2000; Hemerijck 2018). Ez ahhoz a fejlődépszichológiai szemlélethez köthető, miszerint a gyermekek fejlődését a legfiatalabb korban lehet a legjobban befolyásolni, ezek a legmeghatározóbb évek a gyermek további fejlődésében. Ezzel párhuzamosan, a jelenleg domináns társadalmi és politikai diskurzusok a társadalmi problémák individualizálásával a hangsúlyt a strukturális meghatározottságokról egyre inkább az egyéni felelősségre helyezik, a szülői „hiányosságokat” téve felelőssé az olyan problémákért, mint a szegénység, munkanélküliség és deviancia (Gillies 2008; Macvarish 2014). Ennek következtében globális szinten egyre elterjedtebbé váltak azok a preventív programok, melyek a szülői kompetenciák növelését és a szülői nevelés ellenőrzését, javítását célozzák meg (Churchill, Clarke 2010; Clarke 2009; Daly 2013; Gillies, Edwards, Horsley 2017).

Ezek a nemzetközi tendenciák hazánkban a helyi intézményi, társadalmi sajátosságokba ágyazódva terjedtek el. Magyarországon az 1950-es évek óta jól kiépült a gyermekgondozás és -nevelés intézményrendszere, amely a kezdetektől nagy hangsúlyt fektetett a szülői nevelésből és a családi háttérből fakadó hiányosságok kompenzálására. Így ezek működésének és a hozzáférés feltételeinek kritikája is a gyermekek esélyeivel foglalkozó diskurzusok részét képezi. Közpolitikai szinten pedig, a Biztos Kezdet programot és a védőnői hálózatot kivéve, az elmúlt évtizedben a korai prevencióra irányuló közpolitikák (az említett nemzetközi trendekkel ellentétben) sem elsősorban az egyéni szülői kompetenciák erősítésére fókuszálnak, hanem a meglévő intézményekhez való hozzáférést hivatottak kiszélesíteni. E közpolitikai törekvések része a kötelező óvodai részvétel csökkentése hároméves korra, vagy a bölcsődék kiépítése a 10 000 fő alatti településeken (Keller, Szőke 2019). Ennek ellenére az egyéni felelősségeket hangsúlyozó politikai diskurzus és közpolitika (pl. a közmunkaprogram kiszélesítése, a segélyek radikális csökkentése), a jóléti intézmények állami finanszírozásának folyamatos csökkentése, valamint a legalsóbb rétegeket büntető intézkedések sora (Szikra 2018) egyre dominánsabbá teszi a szülői hiányosságokra irányuló diskurzust. A hazai BK házak ebbe az intézményi, diszkurzív és közpolitikai keretbe ágyazódva jöttek létre, és ehhez alakulva változtak az elmúlt évtized során.

„Minden anyuka rászoruló valamilyen szinten”: egy BK ház alakulása a törvényi változások és átértelmezési folyamat tükrében

Az elmúlt tíz év során a szabályozási rendszerben bekövetkezett néhány változás különösen jelentős hatással volt a BK házak működésére. A 2013. januártól létrejött intézményesülés, melynek következtében a házak a gyermekjóléti alapellátások részévé váltak, a finanszírozást és a szakmai munka lehetőségeit egyaránt megváltoztatta. A házak célcsoportját kijelölő 2018-as EMMI rendelet pedig a BK házak célzottságát írta felül. Ugyanakkor a házak fenntartóinak lehetőségei és a helyi társadalmi folyamatok is meghatározzák, hogy az egyes szereplők mekkora mozgástérrel rendelkeznek, hogyan alakítják a helyi programokat, és miként képesek navigálni a strukturális meghatározottságok rendszerében.

A kutatás ideje alatt a vizsgált nagyvárosi gyerekház eredményesen működő, erős és jól kitalált szakmai programmal rendelkező, nyitott szellemiségű intézmény volt. Sokan jártak a házba, és a rendszeresen idejárók nagyon vegyes csoportot alkottak: az állami gondolkodásban felnőtt, sokszor éppen hajléktalan anyukától kezdve egészen a jól szituált pedagógusig. Ez jól tükrözte a városrész társadalmi jellemzőit is, mely az elmúlt évtizedekben zajló dzsentifikáció révén egyre vegyesebb képet mutatott: a nagyszámú itt élő roma, illetve szegényebb lakosság mellé egyre több értelmiségi és középosztálybeli család költözött a városrészbe. A szabályzatban meghatározott előírásokat követve, a foglalkozások a hét

minden napján más-más, a gyermekek fejlődését célzó területre fókuszáltak (pl. kézműves, zenei, nagymozgásos program), illetve a kiemelt ünnepekhez kötődtek. Sokféle fejlesztő és egyéb szakember is járt rendszeresen a házba és foglalkozott mind csoportosan, mind egyénileg a gyermekekkel, illetve a szülőkkel (pl. logopédus, mozgásfejlesztő, pszichológus, diabetikus). A tízórai változatos és egészséges ételekből állt, az anyukák mindig közreműködtek az elkészítésben vagy a terítésben. A kutatás ideje alatt azt tapasztalhattuk, hogy a rendszeresen járó szülők szívesen jöttek a házba, ahol jó hangulat, egy elfogadó, biztonságos, vidám és családias légkör uralkodott.

A ház komoly szakmai programja és látogatottsága a vezető, Anna,⁴ és a „helyi roma segítő”, Edina szakmai felkészültségének, jól összehangolt munkájának és nagyon konkrét elképzeléseinek volt köszönhető. Fontos kiemelnünk, hogy a szakmai tervezés, a családokkal/gyermekkel való mindennapi foglalkozás és segítség tekintetében a vezető-segítő szerep határa elmosódott a két szakember között; mindketten részt vettek a szakmai tervezésben és a családokat segítő munkában. A ház egyik legfontosabb célja mindkét szakember számára a közösségépítés volt, Anna szavaival élve: *„egy olyan közeg létrehozása, ahol az anyuka megértést, tanácsot, egy megértő közeget kap. Ahol, ha elbizonytalanodik, megerősítik őt.”*

A ház jó működése, folyamatos látogatottsága azonban nem csak a szakmai személyzet rátermettségének volt köszönhető, hanem a program fenntartójának és a település adottságainak is, melyek révén a ház mozgósítani tudott olyan forrásokat, amelyekkel ki tudták pótolni az alacsony finanszírozásból fakadó hiányokat. A 2014. január óta normatívaként elérhető támogatás (6,2 millió forint/év) jóval alacsonyabb, mint a korábbi projekt támogatások összege volt. Ahogy azt több szakember és kutató megfogalmazta, ez a támogatás a szakmai személyzet bérére és egy minimális tízórai finanszírozására elegendő (Balás et al. 2016; Keller 2018; Keller, Szőke 2019; Németh 2018). Ennek következtében csak azok a házak voltak képesek továbbra is kifizetni a fejlesztéseket végző külsős szakembereket, programokat, illetve fejleszteni játék- és eszközállományukat, ahol a fenntartó képes volt pluszforrásokat mobilizálni a normatíva kiegészítésére. A település helyzete azonban jelentősen meghatározza az intézményt fenntartó önkormányzatok/szervezetek finanszírozási lehetőségeit és az elérhető erőforrásokat. Így éppen ott nem tudnak megfelelő szakembert, vagy a hátrányos helyzetet kompenzáló tárgyi feltételeket biztosítani, ahol a legnagyobb szükség lenne ezekre a szolgáltatásokra (más szolgáltatások elérhetetlensége, az iskolázatlan és szegény népesség nagy aránya miatt), s így csak tovább erősödnek a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek (Keller, Szőke 2019).

Mindez rávilágít a program eredeti célkitűzései és fenntarthatósága között feszülő dilemmára. Bár utóbbit a 2013 utáni intézményesülés valamelyest megoldotta, több szakember úgy véli, és ezt támasztják alá a kutatási tapasztalataink is, hogy ez sok esetben a program területi-térbeli egyenlőtlenségeket kompenzáló célzottságának rovására történt. A program egyik jelenlegi szakmai irányítója

szerint az eredeti elképzelés az volt, hogy a BK házak ne illeszkedjenek semmilyen intézményesített államigazgatási rendszerbe, mert akkor a program elveszíti a rugalmasságát, és nem tudja megvalósítani a célkitűzéseit. Az EU-s programok lejártá után azonban a hazai keretek között nem volt más lehetőség a program továbbélésének biztosítására. Ahogy a program egyik vezetője fogalmazott:

„mert különben nem tudjuk rendszerhez illeszteni, és ha nem tudjuk rendszerhez illeszteni, Magyarországon nem tudunk pénzt biztosítani rá. Ugyanis a hátrányos helyzetű települések maguktól nem tudnák a programot megfinanszírozni. Ezért volt erre szükség. Ez egy nagy dilemma volt. De ott volt, hogy vagy megszűnik az egész program, vagy adunk neki így, ebben a formában, egy esélyt.”

Az intézményesülés egyik eredménye azonban egy olyan szabályozás lett, mely a résztvevők létszámára, a közösségi rendezvények szervezésére és egyéb adminisztrációs teendőkre vonatkozóan nagyon szigorú előírásokat tartalmaz, míg a valódi szakmai munka tekintetében nem ad pontosabb iránymutatást (Keller 2018). Anna ezt így fogalmazta meg:

“Az a döbbenetes, hogy hogy találhatják ki, hogy egy önkéntes, alacsony küszöbű intézményre ilyen szigorú előírások vannak. Szigorúbbak, mint a kötelező óvodában vagy bölcsődében! Nonszensz! Melyik intézményben igazolja a szülő minden nap az aláírásával, hogy bevitte a gyereket?! Meg két helyre kell lejelenteni. És akkor még ott van az RGYK-s százalékos előírás.”⁵”

A szigorú adminisztrációs szabályok betartása – melyek azonban nem járnak megfelelő finanszírozási kerettel – nehéz terheket ró a legtöbb gyerekház személyzetére, sokszor a gyerekekre és családokra irányuló szakmai munkától veszi el az időt és energiát. Bár a jelen tanulmányban elemzett gyerekház szakembereinek, a hátrányosabb helyzetben lévő kistépelülésekkel összevetve, viszonylag nagy mozgástere volt, helyi forrásokra támaszkodva képesek voltak egyszerre teljesíteni a szigorú adminisztratív elvárásokat és megvalósítani a magas szintű szakmai munkát. Ez sok településen nem valósulhat meg a kiegészítő források és szakember-kapacitás hiányában.

A gyerekházak másik nagy dilemmája kezdetektől a program célzottsága volt, s e tekintetben a 2018-as EMMI törvény jelentős változásokat hozott. A magyarországi program, az eredeti brit elképzelést követve, a hátrányos helyzet területi alapon közelítette meg, ami összhangban volt az elérhető EU-s támogatási forrásokkal is. Azonban már a 2012-es pályázati kiírásokban szereplő indikátorok, majd a 2018-as törvényi szabályozásban a házat rendszeresen látogató családok társadalmi hátterére vonatkozó előírt feltételek személyi/családi szinten kéri számon a hátrányos helyzetet (Balás et al. 2018). Az új szabályzat ugyanis akkor biztosítja a normatív finanszírozást, ha a szolgáltatást rendszeresen igénybe vevő gyermekek legalább fele rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül, illetve ha e gyermekek legalább fele egyúttal hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű. Ez azonban nem pusztán váltást jelent a

területi fókuszról az egyéni helyzetre, hanem alapjaiban meghatározza, hogy kik tekinthetők a program célcsoportjának, s a program céljainak módosulását is tükrözi. A program indításakor kiemelten fontos cél volt, hogy kompenzálják a közszolgáltatások egyenlőtlen eloszlását s ennek következményeit annak érdekében, hogy biztosítsák a hátrányos helyzetű gyermekek esélyegyenlőségét. Bár a hátrányos helyzetű szülők támogatása is szerepet kapott a komplex programokon keresztül, a fő hangsúlyt az intézményi rendszer hiányosságaira helyezték. Ez azonban a 2010-es évektől egyre inkább elmozdult a családi szociokulturális környezet és szülői kompetenciák hiányosságainak kompenzálásának irányába. A 226/2018. (XII. 4.) kormányrendelet pedig már azt írja elő, hogy a BK háznak biztosítania kell a szociokulturális hátrányokkal küzdő családok bevonását, és ezekben a családokban „a szülők számára személyiség- és kompetenciafejlesztést, a gyermekneveléshez, a személyes higiéné biztosításához és a háztartásvezetéshez szükséges ismeretek átadását célzó, valamint egyéb preventív célú programokat”. A rendelet tehát az eredeti elképzelésekhez képest egy több szempontból is jóval korlátozottabb célzottságú és fókuszú programot jelöl ki. Több szakember szerint a kormányrendelet egyértelműen kijelöli a házak célcsoportját, melyet egyúttal le is szűkített azzal, hogy a hátrányos helyzetet egy számszerűsíthető küszöbhez köti.

Edina, aki korábban évekig szakmai segítő munkakörben dolgozott a kutatás helyszínén jelentő BK házban, majd 2019-ben annak vezetője lett, úgy fogalmazott, hogy a legutóbbi változás valójában egyértelműen roma programmá minősítette a BK házakat.

„Szerintem az elejétől volt egy ilyen benne, hogy ez roma projekt-e vagy sem. És ha megnézed, bár ez akkor egyáltalán nem volt kimondva, de minden kiadványon a roma gyerekeket mutogatják. Holott például egy kistelephelyen szinte mindenki hátrányos helyzetű, nem csak a cigány gyerek. De most ezzel, hogy beleírták, hogy szociokulturális hátrányokkal küzdő, szerinted kire gondoltak, nyilván a romákra.”

A fenti dilemma gyakran úgy vetődött fel, vajon a ház „szegregált” intézmény-e, azaz főképp szegény és roma, illetve elromásodottnak tartott családok járnak-e oda, vagy „integrált” házként működik, ahol többféle társadalmi csoport is jelen lehet egyszerre (Balás et al. 2016; Németh 2018). Ez azért is fontos kérdés, mert a BK program részben a társadalmi kirekesztés továbbörökítésének megakadályozására jött létre. E cél megvalósítása a helyi sajátosságoktól függ, hiszen például a szegregátumokban létrehozott házak kevés eséllyel tudják a megszólítani a szegregátumon kívül élő családokat (Balás et al. 2016; Németh 2018). 2018 előtt azonban, amikor a szolgáltatást igénybe vevők körét még nem szabályozták számszerűen társadalmi helyzetük alapján, a BK házak vezetőinek és munkatársainak elképzelése a szolgáltatás céljáról és célcsoportjáról lehetővé tette azt, hogy nyissanak tágabb környezetük felé is.

Így a jelen tanulmányban elemzett BK házban Anna és Edina tudatosan egy nagyon nyitott közösséget hozott létre, melyben társadalmi, etnikai, nemi hovatartozástól függetlenül, minden szülő jól érzi magát, és egy támogató, önbizalmat erősítő közeget talál. Anna erről így beszélt:

„Itt mindig mindenkinek nyitva van a kapu. Ez egy nyitott intézmény. Ehhez nem kell közösségi program. Mindig szívesen visszavárunk mindenkit, aki korábban idejárt, akár a gyerekek nélkül is visszajöhet bármelyik anyuka. Vagy egy nagymama, ha akar, bármikor bejöhet. Mindig az az élő és működő intézmény, ami nyitott és befogadó. Annak van megtartó ereje.”

Anna nyitottságát a kezdetektől az a szemlélet táplálta, hogy szerinte minden édesanyjának szüksége lenne erre a szolgáltatásra:

„Valamilyen szinten minden anyuka rászoruló. Mindenhol, ahol anyukák otthon vannak, kéne egy ilyen, nem csak a szegregátumban. Nyilván mindenkinek kell, valami másért. A középosztálybelinek is, mert egyedül van, nincs meg a családi háttér, mert bizonytalan. Manapság azért nagyon elszigeteltek az anyukák.”

A családokkal való napi érintkezés és foglalkozás során azonban fontos volt a pozitív esélykiegyenlítés is, tehát a szakemberek jóval több figyelmet fordítottak azokra a családokra, akik ezt szerintük valamilyen módon igényelték. Edina számára, roma anyukaként azért volt nagyon fontos ez a nyitott szemlélet, mert egy olyan helyet szerettek volna létrehozni, ahol átíródnak a társadalmi viszonyok. Edina így beszélt erről:

„Mert olyan emberek tudtak itt találkozni, akik amúgy nem lennének egy körben. Lehet, hogy egy játszótérre jártak, de ott korábban nem érintkeztek volna. Persze, nyilván olyanok jöttek eleve be, akikben már eleve volt valami nyitottság. De itt még nyitottabbak lettek. És ez nagyon fontos hatása volt, a szegregáció elleni küldetését nézve, a BK háznak.”

A program céljainak ez a személyes értelmezése, amely egyrészt a rászorultságot a lehető legtágabban közelítette meg, másrészt egyik fontos célként a szegregáció elleni küzdelmet jelölte ki, éveken keresztül domináns volt a BK házban. Mindez azonban változni látszik, ahogy ezt a kutatás óta tett látogatások és a ház szakembereivel folytatott beszélgetések is igazolják. Az utóbbi időkben ugyanis egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a leghátrányosabb helyzetű családok bevonására és fejlesztésére. Ez az elmozdulás szoros összefüggésben áll a 2018-as törvényváltozással, ami a két szakember programról alkotott elképzeléseit is átalakította. A kutatás óta tett látogatások során egyre többször kiemelték az integrált működés negatív következményeit, mint például a megkülönböztetett figyelemből adódó konfliktusokat. Fontos szempontként említették továbbá, hogy a nagy számban résztvevő tanult, jól szituált anyukák sokszor feszélyezték a legszegényebb, tanulatlan anyákat, akik így nem feltétlenül tudtak ebben a közegben megnyílni. Véleményük szerint ugyan náluk jól működött az integrált szemlélet, és a BK program integrálási céljait tekintve a házuk „sikeresen” működött, ez

mindkét szakember véleménye szerint összeegyeztethetetlen azzal a céllal, hogy a program elsősorban a leghátrányosabb helyzetű csoportokat érje el. Az utóbbi szempont (sikerül-e elérni a leghátrányosabb helyzetben élő családokat) felvetődött a BK házak működését elemző korábbi vizsgálatoknál is, amelyek szerint ez sok esetben nem valósult meg (Balás et al 2016; Németh 2018). Az indikátorok törvényi „szigorítása” tehát értelmezhető az e probléma kezelésére kínált közpolitikai megoldásként is, melynek azonban más, előre nem látható következményei is vannak, melyek kihatnak a szakmai munkára is.

Edina szerint a 2018-as törvény óta rettenetesen sok energiát fektettek abba, hogy a házba bevonzzák a leghátrányosabb helyzetű családokat, a változás eredményeként tehát jóval több érintett családnak tudnak segíteni, mert energiáikat, figyelmüket csak rájuk tudják fordítani. Az integrált működés idején ugyanis szakmailag másféle felkészülést igényelt az a körülmény, hogy sokszor nem lehetett előre tudni, aznap éppen milyen összetételű csoport lesz a házban. Ugyanakkor Edina és Anna abban is egyetértettek, hogy a rászorultságot nem lehet számszerűsíteni, ahogy azt a törvény teszi, mert az sok olyan családot kizár, akiknek szükségük lenne erre a szolgáltatásra. Anna szavaival élve: *„Mert például abba nem fér bele a jobb szituált drogos anyuka, vagy aki depressziós, és közben az meg nem feltétlenül rászorulóbb, aki RGYK-t kap, csak mert például a férjének éppen nincs munkája”*. Így ők továbbra sem küldenek el senkit, ami ugyanakkor problémát jelent abból a szempontból, hogy olyan, jelentős forrásokat igényel, amire nem kapnak normatívát, mivel *„azok a családok nem számítanak a normatíva szempontjából”*, akik nem jogosultak rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre.

A törvényi változás hatásait felerősítették a helyi társadalmi folyamatok is, amelyek következtében egyre több, a bővülő középosztálybeli csoportok igényeit kiszolgáló intézmény létesül a városrészben. Így a BK ház közvetlen közelében 2018-ban létrejött egy baba-mama klub, mely az elmúlt években a jól szituált családok közösségi terévé vált. A klubban működik gyermekmegőrzés, hogy az anyukák laptopjukon a kávézószerű részben dolgozni tudjanak. A klub rendszeresen szervez olyan programokat is, melyek a jelenlegi, főleg a középosztály által követett, domináns⁶ gyermeknevelési szemléletet tükrözik, abba ágyazódnak. A klub működése tehát felerősítette a törvény eredményeként elindult folyamatokat, mely szerint a BK házba elsősorban a szegény, roma és más hátrányos helyzetű családok, míg a baba-mama klubba a középosztálybeli értelmiségi szülők járnak. Ez a BK ház szakemberei szerint azért probléma, mert tovább szélesíti a szakadékot a két társadalmi csoport és annak gyereknevelési szemlélete között, míg az integrált működés idején e tekintetben mindenképp volt egy közeledés, kialakult egy párbeszéd a csoportok között.

A BK ház példája így jól mutatja, hogy a közpolitikai változások és az intézményesülés jelentősen módosították a program életét, de ezt a helyi szereplők a saját nézőpontjukban, személyes tapasztalataikban és szakmai elképzeléseikben gyökerező értelmezéssel ruházták fel. Ennek köszönhető, hogy bár a korábban az

integrált működésre fókuszáló intézmény átalakulóban van, a ház a rászorultságot továbbra is a szabályozásnál jóval tágabban értelmezve, nyitott szemlélettel működik. A helyi megvalósítók a program sikerességét is ezekbe a keretekbe ágyazva értékelik, melyeket a törvényi szabályozás, de személyes nézőpontjuk és társadalmi beágyazottságuk egyaránt alakít.

A tanodaprogramok kialakulása: az intézményesülés hosszú folyamata

Hasonlóan a BK házakhoz, a tanodaprogramok létrejöttét és fejlődését is erőteljesen befolyásolják a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeket tematizáló kritikai diskurzusok. A tanodaprogramok elsősorban a magyar társadalomtudományokban oly gazdag, az oktatási rendszert érintő kritikai irányzathoz kötődnek, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar iskolarendszer, azon túl, hogy nem tesz eleget az esélykiegyenlítés kívánalmainak, rendre tovább is mélyíti a gyermekek között meglévő társadalmi, térbeli egyenlőtlenségeket. Az oktatási rendszer működésének legfőbb vesztesei pedig a hátrányos helyzetű, főként roma tanulók (Berényi, Berkovits, Erőss 2008; Fejes, Szűcs 2018; Havas, Liskó 2008; Kertesi 2005; Kertesi, Kézdi 2009, 2014; Radó 2018; Róbert 2004). Az ún. tanodamozgalom e kritikákból kinövő civil önszerveződő tevékenységnek tekinthető, amely az állami intézményrendszer igazságtalanságaira reagálva jött létre (Fejes, Szűcs 2018; Kende 2018; L. Ritók 2016; Szóke 2016). A tanodaprogramokat azonban intézményesültségük több évtizedes bizonytalansága miatt nem egyszerű definiálni. Szakértők az alábbi módon foglalták össze a tanodák létrejöttének okait és legfőbb jellemzőit: „A magyarországi formális oktatási rendszer – többek között az oktatás méltányossága szempontjából – fokozódó mértékű diszfunkcionális működése miatt (...) egyre inkább szükség van a közoktatási rendszeren kívül működő hátránykompenzáló és esélyteremtő programokra (...). Ezen programok egyik lehetséges megvalósulási formája a tanoda. A tanoda civil vagy egyházi szervezetek által működtetett, helyi sajátosságokra, a gyermekek, fiatalok önkéntes részvételére és egyéni szükségleteire építő, innovatív szemléletű hátránykompenzáló kezdeményezés, amely egy autonóm módon használt közösségi szinten valósul meg. A tanoda olyan, a személyiségfejlődés egészét szem előtt tartó komplex szolgáltatást nyújt, amelyet a közoktatási rendszerben kevésbé sikeres, a társadalmi periferiára szoruló gyermekek és fiatalok korlátozottan vagy egyáltalán nem érhetnek el” (Fejes 2016a,13.).

A 2021-es pályázati adatok azt mutatják, hogy jelenleg 265 tanoda létezik Magyarországon, a többé-kevésbé folyamatos szolgáltatást nyújtó tanodák száma azonban ennél kevesebb, úgy 200 körül mozoghat. A tanodák zöme hátrányos helyzetű térségekben, városokban, falvakban vagy prosperálóbb települések főként romák lakta negyedeiben működik. Jelentős részük, körülbelül 87% civil fenntartású, ezek bő egyharmada roma szervezetekhez kötődik, a tanodák több mint 10%-a pedig egyházi fenntartásban működik.⁷

Az első tanodák a '90-es évek közepén alakultak, kimondottan civil kezdeményezésekként, és többnyire önkéntes munkából, különböző pályázatokból, adományokból tartották fenn magukat. Alapítóik általában helyben aktív értelmiségiek voltak, akik saját kapcsolati és kulturális erőforrásaikat kiaknázva kezdtek az államhoz képest alternatív intézmény kiépítésébe. Missziójuk kezdettől fogva az volt, hogy a hivatalos, állami oktatási rendszer kárvallottjait, hátrányos helyzetű roma gyermekeket készítsenek fel a továbbtanulásra, ezzel segítve elő társadalmi mobilitásukat. Az ún. tanodamozgalom úttörői deklarálták, hogy egyfajta „grassroot” mozgalomként, az államtól és az iskolarendszertől függetlenül kívánnak működni, intézményeiket a szülőkkel és a hátrányos helyzetű közösségekkel való kapcsolattartásra építik. A tanodák létrejöttében az osztályalapú etnikai kirekesztés kritikája is fontos szerepet játszott. A tanodamozgalom „cigány” programként definiálta magát egy olyan társadalmi környezetben, ahol a cigányság elsősorban stigmát jelentett, amelytől a társadalmi mobilitás jobb esetben megszabadíthat. A tanodák ezzel szemben összekapcsolták a cigány identitást és a társadalmi mobilitást, az előbbi vállalható erőforrásként jelenítették meg (Baráth 2016b; Fejes 2016a; Kende 2018; Szőke 2016).

A tanodamozgalom maga tehát egyrészt rendszerkritikai aktusként értelmezhető. Másrészt pedig egy korszak jellegzetes termékének tekinthetjük, hiszen egy olyan időszakban született, amelyet nem pusztán a civil szervezetek konjunktúrája jellemzett, hanem amikor a civil társadalom eszméje is fénykorát élte. A 2000-es évek elejére azonban az adomány- és önkéntes alapú fenntartás kifulladásra, a növekvő számban létrejövő tanodák finanszírozását, immár EU-s forrásokból, az állam vállalta. Ez azonban ún. projektalapú finanszírozást jelentett, amely ugyan jelentős lépés volt az intézményesülés felé, ezzel együtt új kényszerpályákat is kijelölt a tanodák számára. Az állami projektalapú finanszírozás ugyanis nem pusztán a mindenkori politikai irányzatoknak és ideológiáknak szolgáltatta ki a tanodákat, hanem, Szűcs Norbert és Fejes József Balázs találó kifejezésével élve, a „stabil bizonytalanság” állapotában tartotta ezeket az intézményeket majd' két hosszú évtizedig (Szűcs, Fejes 2019).

A tanodaprogramok intézményesülésének folyamatában a 2019-es év újabb fordulatot hozott. A tanodák szakmai szervezeteinek ugyanis sikerült elérnie, hogy a tanodákat a központi költségvetésből finanszírozzák, amely mindenképp intézményi stabilitást jelent a korábbi ad hoc pályázati fenntartáshoz képest. A másik lényegi változás, hogy a tanodák működésének szabályozása kormányzati szinten immár nem az oktatási, hanem a szociális ágazathoz tartozik. Ez szintén jó hírt jelentett a tanodákkal foglalkozó szakemberek számára, hiszen a tanodák legalább részben megszabadultak az oktatási rendszer béklyóitól, vagyis attól a veszélytől, hogy a tanoda komplex funkciói egyfajta „B kategóriás” napközivé silányodjanak (Fejes, Szűcs 2021). Jelenlegi perspektívából tehát úgy tűnik, hogy az intézményesülés folyamata pozitív fordulatot vett, mind a pénzügyi stabilitás vonatkozásában, mind pedig azért, mert a tanoda komplex és éppen ezért nehezen szabályozható szakmai elvei is érvényesülhetnek.

A szakértők körében azonban mindig is élénk vita folyt arról, hogy a fenntarthatóság szempontjából szükségszerű intézményesülés mennyiben gyalulja le a tanodák mozgalmi jellegéből fakadó kritikai életét. A tanodaprogramok strukturális mozgásterét pedig mindmáig meghatározza az intézményesüléshez való ambivalens viszony, amelyben az ellentmondást a fenntarthatóság és a kritikai potenciál közötti egyeztetési nehézségek jelentik. Az intézményesülés fő dilemmája mindig az, hogy azzal a tanodák mennyiben tagozódnak be éppen azokba a struktúrákba, amelyek magukat az egyenlőtlenségeket generálják. A fenti változások nem oldják fel ezt a dilemmát, pusztán annak strukturális körülményeit módosítják, hiszen a dilemma feloldása a tanodamozgalomban rejlő kritikai lehetőségek halálát jelentené (Baráth 2016a; Fejes 2014, 2016b; Fejes, Szűcs 2021; Gyurka 2016; Kende 2018; Lencse 2016). A következő fejezetben egy kisvárosi tanoda példáján keresztül mutatjuk be, hogy a helyi szereplők egyeztetései hogyan viszonyulnak ehhez a dilemmához, illetve hogyan tudják átírni, enyhíteni a tágabb strukturális trendekből fakadó kényszereket, amelyekhez nekik is alkalmazkodniuk kell.

A „jelenlét hatalma”: egy tanoda mozgásterei az oktatáspolitikai trendek között

„A mi fő módszerünk a jelenlét, hogy jelen kell lenni a gyerekek, családok életében, nem csak tanulás közben, hanem az után is, hétvégén is, az életük része kell legyünk, úgy lehet csak hatást elérni, ellensúlyozni a rossz hatásokat, amik őket érik” – foglalta össze szakmai alapelvei lényegét Rita, a vizsgált tanoda vezetője. Ez a jelenlét azonban szükségszerűen a szélesebb és helyi strukturális folyamatokba történő beágyazódást is jelenti (lásd még e számban Keller, Virág 2021). Mivel egy kisvárosi tanoda esetében a strukturális kényszerek sokkal erőteljesebben érvényesülnek a helyi társadalmi viszonyokon keresztül, elemzésünkhöz elengedhetetlen bemutatni a viszonyok jellegzetességeit: az intézményi, osztály- és etnikai hierarchiák működését, amelyekben a tanodának boldogulnia kell.

A vizsgált település egy 20 ezer fős kisváros az ország egyik hátrányos helyzetű régiójában, a városban körülbelül 20% a roma népesség aránya. A romák nagy része alacsony hozzáadott értékű ipari munkát végez, zömmel ingáznak vagy hét közben munkásszállókon laknak. A munkaerőpiaci jelenlét e homogenitása a helyi roma közösség körében igencsak szűkre szabja a munkához kapcsolódó képzelőerő és perspektívák határait. A tanodának viszont éppen az a felvállalt hivatása, hogy e határokat valamiképpen kijjebb tolja. *„Lássanak mást is ezek a gyerekek – fejtette ki Rita –, kicsit táguljon a látóterük, ne csak ezt a kisvárost lássák, közmunkát meg a munkásszállót, hogy igenis lehet belőlem egy ügyvéd, egy orvos, vagy egy jó szakember, egy ács, egy asztalos!”* Úgy tűnik azonban, hogy a városi etnikai és osztályviszonyok inkább a határok fenntartását szolgálják, a tanodának pedig ezekhez kell alkalmazkodnia, hogy a városban egyáltalán működhessen.

A tanoda mozgásterét az osztályalapú cigány-magyar különbségtétel hierarchikus működése alakítja, amely nem tér el nagyban az országos trendektől. Ez a különbségtétel leginkább a város oktatási rendszerének szelekciós mechanizmusában és a lakhatás területén érhető tetten. A romák döntő többsége a városszéli telepen él, ahogy az oktatási intézményekben is kimutatható az osztályalapú etnikai elkülönülés. A település oktatási rendszere illeszkedik az országos oktatáspolitikai trendekhez, amelyekben az iskolák közti osztályalapú szelekció az egyházi fenntartók egyre dominánsabb szerepvállalásával valósul meg (Hermann, Varga 2016; Ercse 2018; Kerülő 2018; Radó 2018). A két „elit”-nek nevezett általános iskola egyházi intézmény, a telepiek szerint „oda nem vesznek fel cigányokat”, más interjúalanyok finomabban fogalmazzák, azonban ők is hangsúlyozzák, hogy ezekben csak elvétve találunk roma tanulót. A városi állami fenntartású iskolák jellemzően alacsonyabb presztízsűek, forráshiányosak, vonzerejük folyamatosan csökken a középosztálybeli szülők körében, a hierarchia legalján pedig a telep körzetéhez tartozó két állami iskola helyezkedik el.

A telepi körzet egyik iskolája 12 évvel ezelőtt már a megszűnés szélén tengődött. Csökkenő gyerekszám, krónikus forráshiány tartotta bizonytalanságban a tanári kart, amikor a majdani tanoda fenntartója, egy dél-európai szerzetesrend átvette a fenntartását (a továbbiakban Szerzetesrend). Mivel a Szerzetesrend a városban is jelenlévő történelmi egyházhoz kötődik, érkezése nem okozott változást a lokális intézményrendszer mindennapi hierarchiájában. Sőt, az új fenntartó érkezése segített megőrizni az osztályalapú etnikai szelekció mechanizmusait, hiszen megjelenésével elkerülhetővé vált a telepi tanulók „szétdobása” a többi intézmény között. A fenntartóváltás fenti módja a 2000-es évek végének, a 2010-es évek elejének jellegzetes önkormányzati stratégiáját testesíti meg. Ezzel a stratégiával a városok az egyházi fenntartásba szervezéssel igyekeznek elkerülni a szegregált iskolák megszüntetéséből fakadó társadalmi feszültségeket, mivel ezekre az intézményekre nem vonatkoznak az integrációt sürgető rendeletek (Neumann 2018; Neumann, Berényi 2019).

Ugyanakkor az egyházi fenntartás egyfajta belépőt is jelent a város közép-osztályának társadalmi életébe. Az iskola ugyanis rendszeresen meghívást kap az egyházi intézmények által szervezett városi programokra, vallási és világi jellegűekre egyaránt, amelyek ugyan igen lehatárolt módon, de mégiscsak találkozási pontot jelentenek a különböző háttérű gyerekek számára. A helyiek a város „elit cigány” iskolájának hívják az intézményt, szemben a telep másik iskolájával, így is jelezve az állami és egyházi fenntartás hierarchiáját. Az egyházi fenntartás plusz erőforrásokat jelentett az iskola számára, kiegészítő szolgáltatásokat, a személyi állomány bővülését, módszertani újításokat, presztízs-növekedést, és végül, de nem utolsó sorban a tanodát (a továbbiakban Tanoda). A Tanoda 2013-ban indult, mivel az iskoláért felelős testvérek úgy látták, hogy küldetésük megvalósításához rugalmasabb intézményi formát kell találniuk. Habár a Tanoda és az iskola szervezetileg, személyi állományát tekintve elválik egymástól, a helyiek percep-

cíójában a két intézmény összeolvad, a Tanodát az iskolához csatolt plusz szolgáltatásként értelmezik, amelyet az egyházi fenntartás tesz lehetővé.

A városi intézményi struktúra szintjén tehát az iskola és a tanoda fenntartója jól illeszkedik a helyi osztály- és etnikai viszonyok rendjébe, ami a jelenlét egyeztetési folyamatait igencsak megkönnyíti. Sőt, az egyházi fenntartó érkezése az országos oktatáspolitikai trendekbe is belesimul, hiszen az elmúlt évtizedben a korábbi integrációs törekvések helyett a szegregált intézmények megőrzése vált hangsúlyosabb iránnyá, akár egyházi fenntartón keresztül is. Ez a trend azonban az elérhető kutatások szerint jelentősen hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenség újratermeléséhez (Berényi 2018; Ercse 2018; Fejes, Szűcs 2018; Kegye 2018; Radó 2018). Úgy tűnik tehát, hogy fenntartóján keresztül a tanoda maga is része azoknak az egyenlőtlenségeket létrehozó strukturális viszonyoknak, amelyből küldetése szerint éppen kimenekíteni igyekszik a gyerekeket. Ugyanakkor, ahogy a bevezetőben idézett David Moose állítja, egy projekt hatása legalább annyira múlik a szereplők mindennapi gyakorlatain, egyeztetésein, mint a közpolitikák explicit szándékain.

A tanodát fenntartó Szerzetesrend hivatása évszázadok óta a hátrányos helyzetű, szegény gyerekek oktatásának, nevelésének felkarolása. Ez a misszió könnyen összeegyeztethető a tanodák civil küldetésével, sőt, valójában Magyarországon a tanoda az az intézménytípus, amely a Szerzetesrend céljaihoz és szemléletéhez legközelebb áll: *„Ami nálunk fontos, a családiás hangulat megteremtése – fejtette ki a tanodáért felelős Fernando testvér –, ez nem egy autokrata viszony, ez egy partneri viszony, ehhez tartozik, hogy kooperatív oktatási módszereket követünk”*. Majd így folytatta: *„A másik elvünk, hogy szeretve nevelni, ha jól akarod nevelni a gyermeket, szeretni kell, és velük lenni, együtt lenni, focizni, játszani, ismerni a közösséget, a gondjait, örömeiket”*. A Szerzetesrend nevelési elvei könnyen lefordíthatóak a tanodák civil és demokratikus társadalmat is szorgalmazó, kritikai nyelvezetére, amely a tekintélyelvű és sok esetben kirekesztő magyar oktatási rendszer megújítását szorgalmazza. A Szerzetesrend jelmondata: *„csináljatok a gyerekekből jó keresztényeket és jó polgárokat”*, az egyeztetési folyamat során szintén újraértelmeződik. A vallási színezet háttérbe szorul, a „jó polgár” pedig a középosztálybeli szinonimája lesz. *„A megbecsült, jó polgár boldog tagja a társadalomnak, akinek szakmája, hivatása van”* – értelmezte át az egyházi missziót Rita, a tanoda világi vezetője, beillesztve azt a tanodamozgalom társadalmi mobilitást elősegítő küldetésébe.

A fenntartóváltás és a tanodaalapítás egyeztetési folyamatait majd tíz év távlatából nehéz rekonstruálni, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a Szerzetesrend számára fontos szempont volt a közös értelmezési keret megtalálása a különböző szereplőkkel. Felismerve saját hatalmi pozíciójukat, a vallásos keret esetleges idegenségét a tanári kar és a szülők körében, igyekeztek olyan ismerős jelentéseket, gyakorlatokat találni, amelyek mentén felépíthető a projekt közös értelmezése. A közös értelmezési keretet elsősorban a „jelenlét” és a „szeretet” fogalmi szervezik, ezek azok a jelentések, amelyek minden szereplő számára ér-

téssel ruházzák fel az iskola és a tanoda tevékenységét. A Szerzetesrend értékeinek, működésének hitelességét erősíti a többi szereplő szemében, hogy a testvérek a Tanodával szemben laknak, ami a gyakorlatba ülteti át a „jelenlét” alapelvét. A tanárok és tanodai dolgozók számára mind a jelenlét, mind a szeretet az „elitebb” iskolák elidegenedett ridegségével szemben jelenik meg. Többen hangsúlyozták, hogy munkájuk nehézségeit, az erőforrásbeli deficiteket az az érzelmi többlet ellensúlyozza, amelyet a hátrányos helyzetű gyerekektől kapnak az odafigyelésért cserébe. A szülők ugyancsak a fenti fogalmak alapján illesztik bele az iskolát és a tanodát mindennapi gyakorlataikba: „itt foglalkoznak a gyerekekkel”, „odafigyelnek rájuk”, „ők szeretik a gyerekeket”, hangoztak a telepen a tipikus mondatok, mintegy kimondatlanul jelezve azt az feltételezést, hogy máshol ez nem így van. Az a feltételezés, hogy a cigány gyermekek nem kívánatosak a helyi intézményekben, közös tapasztalatokra épül, a szülők ezekkel szemben hangsúlyozzák a Szerzetesrend intézményeinek befogadó otthonosságát.

Az otthonosság azonban, amely a közös értelmezési keret központi eleme, szintén a helyi viszonyok sajátosságaiból és történetiségéből táplálkozik. A telepi romák egy része generációk óta a szóban forgó általános iskolába jár, a tanár-szülő kapcsolatot évtizedek óta bejáratott gyakorlatok irányítják. A személyes kapcsolatok folytonossága a Tanodát is bekapcsolja a helyi viszonyok és a cigány közösség életének vérkeringésébe. A Tanoda világi szakmai vezetője, a ’30-as évei végén járó Rita, maga is ebbe az iskolába járt: „én a belvárosban nőttem fel, de ide jártam suliba, úgyhogy a hátrányos helyzetűség és a romaság nem okozott gondot, van olyan a telepről, akit még az iskolából ismerek” – mesélte. Rita később már vezetőként is szívesen támaszkodott személyes kapcsolataira, az elmúlt évek alatt egész családi, ismerősi kapcsolatrendszerét a tanoda szolgálatába állította. Az egyik mentor például özvegy nagynénje, aki valami hasznos elfoglaltságot keresett nyugdíjas éveire, egy olyan helyet, ahol szükség van rá. Angoltanár húga is sokszor besegít, mivel nyelvtanárt szinte lehetetlen találni a tanodába. Rita férje és szülei közvetve szintén részt vesznek a tanoda életében, férje az adományok szállításában segít, míg szülei a családi napok szervezésében játszanak aktívabb szerepet. A fentiek mellett különböző barátok, ismerősök adományait is fogadják: ruhákat, bútorokat, mikor mire van szüksége a telepi családoknak.

A Tanoda működésében tehát ma is felfedezhető az egykori tanodamozgalom civil önszerveződésének hagyománya, amikor is a hivatalos intézmények helyett a lakosság veszi a kezébe egy számára fontos ügy kezelését. A személyes kapcsolatok mozgósítása nem pusztán az otthonosság megteremtésében játszik fontos szerepet, de sok esetben ellensúlyozni tudja a strukturális erőforráshiányokat is: az állandó finanszírozás hiányát vagy a krónikus munkaerőhiányt. A Tanoda egyik gazdasági alapelve, hogy egy gyereket sem küldenek el csak azért, mert nincs rá költség. Rita hangsúlyozta, hogy a tanodapályázat ugyan csak 25 gyerek ellátását állja, annál jóval többen járnak be, adományokból, plusz pályázatokból és a fenntartó forrásaiból igyekeznek kigazdálkodni, hogy különböző szin-

teken ugyan, de mindenki részesüljön a Tanoda szolgáltatásaiból. Rita, Fernando testvér és a többi tanodai dolgozó nem a pályázati elvárásokat tekintik iránymutatónak, azokat pusztán eszközként értelmezik a civil vagy éppen vallási misszió megvalósításához.

A Tanoda szolgáltatásai, a közpolitikai és pályázati elvárásokat is követve,⁸ nem pusztán a tanulás köré szerveződnek, hanem a telepiek hétköznapijaihoz és igényeihez is alkalmazkodnak, így szólítják meg a családokat. A Tanoda jelenléte a szülők és a gyerekek körében inkább a mindennapokat megkönnyítő szolgáltatások fényében nyer értelmet. Rendszeresen osztanak ételadományt, amelyet helyi áruházláncoktól szereznek be. A Tanoda dolgozói az egyes családok nagyságához, anyagi helyzetéhez szabott csomagokat készítenek, az adományozás esetlegesen megalázó aktusát így alakítják személyes gesztussá. A nyári napközis tábor szintén a telep-i családok időbeosztásához alkalmazkodik, a három hetes tábort a kucoracímerezés idejére szervezik, hogy a szülők nyugodtan dolgozhassanak, s ilyenkor a nem tanodakorú kistestvéreket is fogadják. A Tanoda olyan elfoglaltságokat kínál, amelyek ismerősek és élvezetesekek a gyerekek számára: foci, pingpong vagy különböző számítógépes játékok. Ugyanakkor más programok inkább arra ösztönzik a telepieket, hogy kicsit kilépjenek a mindennapokat szervező viszonyokból. Ilyen a családi nap, amit a szülőkkel közösen szerveznek, vagy a mozi- és színházlátogatások, kirándulások, külföldi utak, de a kézműves foglalkozásokat, színjátszó köröket is ide sorolhatjuk. Talán a fent említett rutinszerű, mégis személyes kapcsolódások miatt, a telepiek magától értetődően veszik igénybe a tanoda szolgáltatásait és építik be szűkös erőforrásaik közé. Naponta ötven gyerek is megfordul a Tanodában, kisiskolásoktól a fiatal felnőttekig járnak be diákok, és a telep-i családok nagy része valamilyen szálon kapcsolódik a Tanoda tevékenységeihez. Beszélgetéseink során legtöbbször azokat a szolgáltatásokat emelték ki, amelyeket a család anyagi helyzetén túlmutató élményeket, javakat adnak a gyerekeknek: táborokat, külföldi utakat, ösztöndíjat, a jó teljesítménnyel kiérdemelt különböző „ajándékokat”. Ugyanakkor felmerültek olyan szempontok is, amelyek nem számolhatóak el közvetlenül anyagi haszonként.

A Tanodával kapcsolatban leggyakrabban hangoztatott érték mind a szülők, mind a már középiskolás diákok számára a közösség, az a tudat, hogy a gyerek jó helyen van. Ahogy már említettük, a Tanoda más, ellenségesnek vagy veszélyesnek megélt társadalmi színterekkel szemben érzékelhető otthonosnak. A telepiek, az iskolákhoz hasonlóan, a város legtöbb közösségi teréről, szórakozóhelyekről, kocsmaokról, éttermekről magabiztosan állították, hogy „oda cigányokat nem engednek be”. A diszkriminációs gyakorlatokat nem ismerhetjük, de annyi biztos, hogy a telepiek mentális térképén a város legtöbb intézményében és közösségi terében nem tekintik kívánatosnak őket. Abban viszont többen egyetértettek, hogy a többségi érzékelés csak csapatban ismeri fel a „cigányt”, s hogy a nem cigány kapcsolati tőke felmenthet ez etnikai kirekesztés alól. A telepiek nagy részének kapcsolathálója azonban nem mutat túl a cigány közösségen, hiszen cigány-

telepen nőnek fel, szegregált iskolába járnak, majd nagyrészt olyan helyi szakiskolákban tanulnak tovább, ahová szintén korábbi osztálytársaikkal, vagy más cigánytelepről érkezett diákokkal tanulnak együtt. A Tanoda kétségtelenül illeszkedik az egyenlőtlen etnikai viszonyok fenti logikájához, ugyanakkor a tanodamozgalom küldetésének megfelelően a cigányság társadalmi jelentését új összefüggésekbe helyezi.

A telepiek ugyanis nem csak a többségiként azonosított közösségi tereket és intézményeket érzékelik ellenségesnek vagy veszélyesnek. Maga a cigánytelep is veszélyforrásként jelenik meg, főként a tinédzserek számára, amit az utóbbi években elterjedő drogfogyasztással magyaráznak. De a szülők szemében hasonló veszély az iskolai lemorzsolódás is, hiszen azt főként a lányok esetében teherbeesés következményének, míg a fiúknál a drogfogyasztás, a „csavargás”, vagy a korai munkavállalás eredményének tudják be. A legtöbb szülő e veszélyektől akkor látja biztonságban a gyermekét, ha az nem járkal sehova, ez viszont egy tinédzser esetében nehezen kivitelezhető, főként, ha a szülők egész nap dolgoznak. Az iskolai lemorzsolódás pedig hatalmas mértékű, a tanodavezető beszámolója szerint a 25 beiratkozott diákból csupán öten, hatan szereznek szakmát. Beszélgetéseink során a tanodás középiskolás fiatalok is igen kritikusan nyilatkoztak a szakmunkásképzőről, szemben az általános iskola iránt érzett nosztalgiával. *„Olyan, mint egy börtön”, „a tanárok le se szarnak”, „semmi értelme az egésznek”* – hangzottak a tipikus vélemények. *„Mindig mondtam a gyerekeknek – tette hozzá Rita –, hogy sehol nem fognak már veletek annyit foglalkozni, mint itt! Aztán kiballagnak és jönnek vissza, hogy hú, igaza volt! Tényleg milyen jó volt itt, úgy visszajönnének! Mondom nekik, de hát a Tanodában itt vagytok, a Tanoda itt van!”* Valóban, a Tanoda ott van azoknak a fiataloknak, akik mégis úgy döntöttek, hogy a nehézségek ellenére szakmát vagy érettségit szereznek. A Tanoda olyan közösséget jelent számukra, ahol cigányságuk és társadalmi mobilitásuk összeegyeztethető, ami merőben új kapcsolódást jelent a lokális társadalmi viszonyokban. Ez az új kapcsolódás azonban nem csak a középiskolások számára nyújt kapaszkodót. Az egyeztetési folyamatok során a Tanoda olyan térré vált, ahol a telepi cigány közösség igényei és az oktatási intézmények értékei, ha csak pár óra erejéig is, de összebékíthetőek.

Esetünk jól megmutatja, hogy strukturális kényszerek hogyan alakíthatják a fejlesztési projektek megvalósulását. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a szereplők egyeztetési folyamatai nem várt irányokba vihetik a projekt mindennapi működését. Habár a Tanoda fenntartóján keresztül kapcsolódik az elmúlt évtized oktatáspolitikai irányaihoz, amelyek a lokális etnikai és osztályviszonyok hierarchiáját is meghatározzák, mégis, a helyi szereplők egyeztetései során a Tanoda kritikai potenciálja fennmarad.

Összegzés

Tanulmányunkban abból a kritikai alapvetésből indultunk ki, hogy a fejlesztési projektek csak úgy tudnak fennmaradni, ha illeszkednek a fennálló társadalmi, gazdasági, politikai erőviszonyok feltételeihez, ezért aztán szükségszerűen részei a társadalmi egyenlőtlenségeket (újra)termelő struktúráknak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fejlesztési projektek eleve sikertelenségre lennének kárhoztatva, csupán a siker fogalmát kell újraértelmeznünk. Cikkünkben David Mosse érvelésére támaszkodunk, mely szerint a fejlesztési programok megvalósulásának mikéntje nem pusztán a közpolitikán múlik, hanem a különböző szereplők egyeztetési folyamatain is. Mosse szerint a „siker” akkor következik be, ha a szereplők egyeztetéseik során találnak egy közös értelmezést, amely a projektet értelemmel ruházza fel a számukra. Habár a szereplők különböző értelmezéseit szintén strukturális tényezők alakítják, az egyeztetési folyamatban a program olyan nem várt irányokat vehet, amelyek nem vezethetőek le egyenesen sem a közpolitikából, sem az egyéb strukturális feltételekből. Cikkünkben a Biztos Kezdet házak és tanodák példáján keresztül vizsgáltuk az egyeztetési folyamatokban rejlő kritikai lehetőségeket.

Tanulmányunkban azt a kérdést jártuk körül, hogy a fejlesztési projektek az adott lokális környezetben hogyan próbálják kezelni azt az ellentmondást, amely a fennálló strukturális feltételekhez való kényszerű igazodás és az azok hatásának megváltoztatására irányuló fejlesztői tevékenység között feszül. A két vizsgált esetben nyomon követtük, hogy a program helyi szervezői miként értelmezik át a program célkitűzéseit meghatározó közpolitikai trendeket, és hogyan próbálnak úgy navigálni a strukturális feltételek között, hogy saját „siker”- koncepcióikat érvényesítsék.

A BK ház esetében ez az átértelmezés szorosan kötődik a „rászorultság” meghatározásához, mely eleinte egy nagyon nyitott és széles társadalmi réteget bevonó közösség kialakulását tette lehetővé. Ez azonban jelenleg átalakulóban van a helyi társadalmi folyamatok és a működés szabályozásának szigorítása következtében. E változások olyan újabb értelmezések kereséséhez vezettek a helyi szereplők körében, ami megőrzi ugyan a rászorultság tág értelmezését, de a szakmai munkát annak szűkebb meghatározásához igazítja. A Tanoda esete pedig azt mutatja meg, hogy az iskolai szelekciót felerősítő oktatáspolitikai trendekhez némileg illeszthető projekt hogyan őrzi meg saját küldetését azáltal, hogy a helyi személyes viszonyok folytonosságára támaszkodik. Habár a Tanoda a fenntartóján keresztül mind országos, mind lokális szinten kapcsolódik az elmúlt évtized oktatáspolitikai irányaihoz, a helyi szereplők egyeztetései során mégis megmarad a Tanoda kritikai potenciálja, hiszen olyan színteret hoz létre, ahol a cigány közösség igényei és az oktatási intézmények értékei összeegyeztethetőek.

Jegyzetek

- 1 Minden terephelyszínen összesen 10-15 interjú készült helyi szakemberekkel, és 30-40 interjú az intézményekkel kapcsolatban álló családokkal. A kutatás során készültek interjúk a program számára meghatározó, országos szinten dolgozó szakemberekkel is.
- 2 A Biztos Kezdet házak működését és szakmai feladatait a 15/1998. (IV.30.) a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló NM rendelet jelöli ki.
- 3 A brit „Sure Start” program indulása óta jelentős változásokon ment keresztül, melynek során céljai és működési feltételei is átalakultak (Clarke 2009; Daly 2010; Hartas 2014). Bár eleinte a program több pozitív hatását is kiemelték, az utóbbi években számos kritikai cikk foglalkozott a programmal és az azt megalapozó nézetekkel (Churchill, Clarke 2010; Clarke 2006; Gillies, Edwards, Horsley 2017; Macvarish 2014; Ormerod 2005).
- 4 A tanulmányban szereplő neveket anonimizáltuk.
- 5 Az interjúalany itt a 2018-as törvénymódosításra utal, mely előírja, hogy a házat rendszeresen látogató családok legalább felének rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben (RGYK) kell részesülnie.
- 6 Ez a megközelítés a gyermekek legoptimálisabb fejlődésének kiteljesítésére, tehetségének kibontakoztatására és a szülők ebben betöltött intenzív szerepére fókuszál.
- 7 Forrás: <https://tef.gov.hu/wp-content/uploads/2020/12/P%C3%A1ly%C3%A1zati-d%C3%B6nt%C3%A9s-a-Tanoda-szolg%C3%A1ltat%C3%A1st-ny%C3%BAjt%C3%B3-Szolg%C3%A1ltat%C3%B3k-finansz%C3%ADroz%C3%A1s%C3%A1ra-a-2021.-janu%C3%A1r-01.-%E2%80%93-2023.-december-31.-k%C3%B6z%C3%B6tti-id%C5%91szakra-vonatkoz%C3%B3an-d%C3%B6nt%C3%A9si-lista.pdf>
- 8 “A tanodaprogramok szakmai iránymutatásait a ún. Tanoda Sztenderdet magába foglaló szakmai ajánlás fogalmazza meg (EMMI 2019), amely szerint a tanodáknak az alábbi feladatokat kell elvégezniük: 1) tanulástámogatás; 2) a lemorzsolódás megelőzése; 3) mérések megszervezése; 4) szabadidős programok; 5) sport- vagy kulturális programok; 6) nyitott tanodai programok; 7) családlátogatások; 8) családi közösségi programok tartoznak a kötelezően biztosítandó szolgáltatások körébe. Ezek mellett az önként vállalt szolgáltatások körében szereplő feladat lehet a nyári táborok és szakmai műhelyek szervezése, valamint az étkeztetés (EMMI 2019)” (Fejes, Szűcs 2021, 46.).

Köszönetnyilvánítás

Szőke Alexandra kutatását az MTA Prémium Posztdoktori (3300405 számú) ösztöndíj keretében végezte.
Kovai Cecília kutatását az NKFIH Posztdoktori ösztöndíj (121058, 141443) támogatta.

Irodalom

- Annist, A. (2005): The Worshippers of Rules? Defining Right and Wrong in Local Participatory Project Applications in South-Eastern Estonia. In: Mosse, D., Lewis, L. (eds.): *Aid Effect: Giving and Governing in the International Development*. Pluto Press, London, 150-170. <https://doi.org/10.2307/j.ctt18fs3zx>
- Balás G., Baranyai Zs., Herczeg B., Jakab G. (2016): *Biztos Kezdet Program hatásvizsgálata: Értékelés és hatásvizsgálati zárójelentés*. Budapest, Hétfá http://hetfa.hu/wpcontent/uploads/hetfa_biztos-kezdet_zarotanutmany0210.pdf (Letöltés: 2018. 08.03.)

- Baráth Sz. (2016a): Integráció és tanoda. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda?* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 180-185.
- Baráth Sz. (2016b): A paradigmaváltás indoklása egy mérés-értékelési keretrendszer-javaslat megfogalmazása. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda?* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 143-145.
- Berényi E. (2018): Szabad iskolaválasztás és szegregáció. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 57-66.
- Berényi E., Berkovits B., Erőss G. (2008): *Iskolarend. Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban.* Gondolat Kiadó, Budapest
- Churchill, H., Clarke, K. (2010): Investing in Parenting Education: A Critical Review of Policy and Provision in England. *Social Policy & Society*, 1., 39-53. <https://doi.org/10.1017/S1474746409990182>
- Clarke, K. (2006): Childhood, parenting and early intervention: a critical examination of the Sure Start national programme. *Critical Social Policy*, 4., 699- 721. <https://doi.org/10.1177/0261018306068470>
- Clarke, K. (2009): Early intervention and prevention: lessons from the Sure Start programme. In: Blyth, M., Solomon, E. (eds.): *Prevention and Youth Crime. Is Early Intervention Working?* Policy Press, Bristol, 53-69. DOI:10.1332/policypress/9781847422637.003.0005
- Daly, M. (2010): Shifts in family policy in the UK under New Labour. *Journal of European Social Policy*, 5., 433-443. DOI:10.1177/0958928710380480
- Daly, M. (2013): Parenting support policies in Europe. *Families, Relationships and Societies*, 2., 159-174. <https://doi.org/10.1332/204674313X666886>
- Elyachar, J. (2005): *Market of Dispossession: NGO, Economic Development and the State in Cairo.* Duke University Press, London <https://doi.org/10.1515/9780822387138>
- Ercse K. (2018): Az állam által ösztönözött, egyház-asszisztált szegregáció mechanizmusa. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 177-199.
- Escobar, A. (1995): *Encountering Development: Making and Unmaking the Third World.* Princeton University Press, Princeton
- Fejes J. B., Szűcs N. (2018): Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11-30.
- Fejes J. B. (2014): Mire jó a tanoda? *Esély*, 4., 29-56. https://esely.org/kiadvanyok/2014_4/2004-4_1-2_fejes_mire_jo.pdf (Letöltés: 2020.05.21.)
- Fejes J. B. (2016a): A tanodaszféra és a tanodaplatform kapcsolódási módjai. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda?* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 13-22.
- Fejes J. B. (2016b): Kognitív képességek mérése a tanodában. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda?* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 45-59.
- Fejes J. B., Szűcs N. (2021): Csodafegyver vagy pótcselekvés? Tanodamozgalmak története és legitimációs kérdései. *Iskolakultúra*, 31., 45-67. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.01.45>
- Ferguson, J. (1994): *The Anti-Politics Machine: „Development”, Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho.* University of Minesota Press <https://doi.org/10.1002/jid.3380040314>
- Ferguson, J. (2015): *Give a Man a Fish: Reflection on the New Politics of Distribution.* Duke University Press, London <https://doi.org/10.2307/j.ctv1198xwr>
- Gillies, V. (2008): Childrearing, Class and the New Politics of Parenting. *Sociology Compass*, 3., 1079-1095. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00114.x>
- Gillies, V., Edwards R., Horsley, N. (2017): *Challenging the Politics of Early Intervention. Who is ‘saving’ children and why?* Policy Press, Bristol
- Gyurka Zs. (2016): Túl a pályázatokon: az alsószentmártoni tanoda. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda?* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 218-225.
- Hartas, D. (2014): *Parenting, Family Policy and Children’s Well-being in an Unequal Society. A New Culture War for Parents.* Palgrave Macmillan, UK DOI: 10.1057/9781137319555
- Havas G. (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J., Varga J. (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért.* Ecostat, Budapest, 121-138.
- Havas G., Liskó I. (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában.* Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest

- Hemerijck, A. (2018): Social investment as a policy paradigm. *Journal of European Public Policy*, 6., 810–827. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1401111>
- Heckmann, J. (2000): Policies to foster human capital 3/1. *Research in Economics*, 1., 3–56. <https://doi.org/10.1006/reec.1999.0225>
- Hermann Z., Varga J. (2016): Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. TÁRKI, Budapest, 311–333.
- Husz I. (szerk.) (2016): *Gyerekesély a végeken II. Kistérségi gyerekesély programok 2010-2015: tapasztalatok és eredmények*. MTA TK Gyerekesély Program, Budapest
- Kegey A. (2018): Áldott szegregáció. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 233–247.
- Keller J. (2018): Az esélykiegyenlítés egyenlőtlen feltételei: A koragyerekkori szolgáltatások intézményi aszimmetriái. *Esély*, 5., 48-75. https://esely.org/kiadvanyok/2018_5/esely_2018-5_2_1_-keller_eselykiegyenlites.pdf (Letöltés: 2021. 05.11.)
- Keller, J., Szőke, A. (2019): A Sure Start? Implementing Early Childhood Prevention Programmes Under Structural Constraints. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 4., 165-186. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v5i4.589>
- Keller J., Virág T. (2021): Intézményi környezet és fejlesztések: elköteleződések szabta lehetőségek a telepprogramok megvalósításában. *Tér és Társadalom*, 4., 190-214. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3371>
- Kende Á. (2018): A roma gyerekek méltányos oktatását segítő programok lehetőségei az oktatási egyenlőtlenségek rendszerében. *socio.hu*, 3., 144-163. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.144>
- Kertesi G. (2005): *A társadalom peremén: romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris, Budapest
- Kertesi G., Kézdi G. (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 11., 959–1000.
- Kertesi G., Kézdi G. (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdasági Füzetek*, 16., <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1406.pdf>
- Kerülő J. (2008): Az integráció és szegregáció kérdése egy iskolabezárás kapcsán. *Új Pedagógiai Szemle*, 2., 12–29.
- Kovai C. (2020): Egy "elképzelt közeposztály" és a lokalitás "valósága". Tanodák mozgásterai egy zsugorodó városban. *Szociológiai Szemle*, 2., 72-95.
- Lencse M. (2016): A differenciálás szintjei. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N.,(szerk.): *Mire jó a tanoda? Motiváció Oktatási Egyesület*, Szeged, 77–81.
- L. Ritoók N. (2016): Tanoda vagy iskola.? In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N.(szerk.): *Mire jó a tanoda? Motiváció Oktatási Egyesület*, Szeged, 22–27.
- Macvarish, J. (2014): The Politics of Parenting. In: Lee, E., Bristow, J., Faircloth, C., Macvarish, J. (szerk.): *Parenting Culture Studies*. Palgrave Macmillan, London, 76–101. DOI: 10.1057/9781137304612
- Mitchell, T. (2002): *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*. University of California Press, Los Angeles
- Mosse, D. (2005): *Cultivating Development: An Ethnography of Aid Policy and Practice*. Pluto Press, London
- Németh Sz. (2018): A Biztos Kezdet gyerekházak heterogenitása: Esettanulmány. MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok, Budapest
- Neumann E. (2018): A „társadalom torkán lenyomott helyzet” – konfliktusok és egyeztetések az oktatási integrációról és a tanulók elosztásáról egy magyar városban. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 251–267.
- Neumann E., Berényi E. (2019): Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskola-kultúra*, 7.,73-92. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.73>
- Ormerod, P. (2005): The impact of sure start. *The Political Quarterly*, 76., 565–567. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2005.00719.x>
- Radó P. (2018): A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 31–55.

- Róbert P. (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy.: *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 193–205.
- Szikra D. (2018): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: Bozóki A., Füzér K. (szerk.): *Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások*. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 219-241.
- Szőke J. (2016): Első a „modell”. In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N.(szerk.): *Mire jó a tanoda? Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged*, 201-205.
- Szűcs N. (2015): Tanoda Platform bemutatása. *Tani-tani. Pedagógiai Periodika*, 20
- Szűcs N., Fejes J. B. (2019): Stabil bizonytalanság vagy optimista jövőkép? A tanodák helyzetéről az állami finanszírozású pályázatok eredményeinek megjelenése kapcsán. *Tani-tani Online*, 2019. 04. 06. http://www.tani-tani.info/stabil_bizonytalansag_vagy_optimista_jovokep (Letöltés: 2019.09.13.)
- Szilvási L. (2011): Nézőpontok, Elméletek, Gyakorlatok – A magyar Biztos Kezdet program előzményei és megvalósulása. In: Balázs I. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyerekkori fejlődés színterei Biztos Kezdet Kötetek 1*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 28–75.